

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО • LITERARY STUDIES

УДК 82-3 Королева

DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.2.2023.299076>Вадим Василенко* «ЛЕГЕНДИ СТАРОКИЇВСЬКІ» НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ:
ОНОВЛЕННЯ ЖАНРУ

Статтю присвячено аналізу «Легенд Старокиївських» Наталени Королевої як індивідуально-авторського бачення (візії) давньоукраїнської історії, проблемам їхньої жанрової специфіки, ймовірної історичної і літературної джерелографії, природи художньої образності. Стверджується, що письменниця модернізувала традиційний в українській літературі жанр легенди, зокрема через синтез міфологічного, історичного й апокрифічного елементів, використання літературних і фольклорних засобів, звернення до принципів історизму та психологізму.

Ключові слова: українська література, легенда, жанр, історія, міф, образ, символ.

Vasylenko Vadym. «Ancient Kyivan Legends» by Natalena Koroleva: renewal of the genre.

The paper is devoted to the analysis of the collection (two volumes) *Ancient Kyivan Legends* by Natalena Koroleva as an individual author's vision of ancient Ukrainian history, the problems of its genre specificity, probable historical and literary sourceography, the nature of artistic imagery. In particular, plot echoes of some Koroleva's legends of the Scythian cycle with ancient Greek and Slavic myths and Herodotus stories, the Kyevan cycle with ancient Ukrainian chronicles, primary with the stories of *Tale of Bygone Years*, and *The Kyiv-Pechersk Patericon*, as well as with the Scandinavian epos, displayed in the *Poetic Edda*. It is noted the author modernized the legend genre traditional in Ukrainian literature, in particular through the synthesis of mythological, historical and apocryphal elements, the combination of literary and folklore means, appeal to the principles of historicism and psychologism, as well as displacement of time and space, intertextual constructions, reminiscences etc. It is argued the way of artistic representation chosen by the writer, the style and language of her works most correspond to their material, its spirit and essence. Reconstructing plots taking from the Scythian, Kyiv Rus' times, Koroleva systematically and on high ideological and artistic registers fills in the gaps in the cultural history of Ukraine, in particular, she tries to renew those links in historical memory that are necessary for understanding the continuity of the development of the Ukrainian nation. Among other things, the Scythian motives of Koroleva's legends are analyzed, in particular, author's interpretation of the story of Herodotus about the origin of the Scythians (about Heracles and Melusine), as well as her rethinking of the legend about the founders of Kyiv (three brothers Kyi, Shchek, Khoryv and their sister Lybid).

Key word: Ukrainian literature, legend, genre, history, myth, image, symbol.

Постановка проблеми. Не випадково в одному з листів Наталена Королева називала себе «пристрасною “колекціонеркою” ріжних старих легенд» [Бабишкін 1993, с. 180]¹. Якщо звернути увагу на те, що, незалежно від жанру, легендою називають твір, що вирізняється «легендарністю» – художнім вимислом із елементами героїчного чи фантастичного, то «легендарність», яка постає як своєрідна альтернатива реальності, притаманна чи не кожному з Королєвських творів. Із огляду на творчу спадщину письменниці, доцільно говорити про вплив легенди на становлення її ідіостилі, жанрової системи, картини світу, а також про оновлення нею цього традиційного в українській літературі (від «Легенд»

* Вадим Василенко, кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (Київ, Україна); e-mail: vadym.s.vasylenko@gmail.com

¹ У цитатах, наведених у статті, збережено правописні особливості оригіналу.

Івана Франка¹) жанру.

Видані в Празі (1942, 1943) із присвятою Василеві Короліву-Старому та з його оформленням дві книги «Легенд Старокиївських» Н. Королевої, ймовірно, були частиною значно масштабнішого за задумом, але повністю не зреалізованого проєкту-чотиритомника: робота над ним була пов'язана з багатьма перипетіями (третій і четвертий томи, як свідчить, покликаючись на власне листування з Н. Королевою, Лев Биковський, залишилися в рукописній версії [Биковський 1958, с. 297]). Про особливість «Легенд...» і їхній статус у творчій спадщині письменниці свідчить і те, що з часу виходу вони неодноразово перевидавалися², хоча літературні, історичні, культурологічні й інші аспекти цих книг (чи книги), попри деякі, часто небезуспішні, спроби³, все ще належно не досліджені. Цим, а також значенням «Легенд...» у творчій спадщині письменниці й історико-літературному процесі її часу й зумовлена **актуальність** їхнього прочитання.

Мета пропонованої статті – виявити своєрідність індивідуально-авторського підходу Н. Королевої до традиційного жанру, з'ясувати імовірні історичні та літературні джерела деяких, зокрема скіфських і давньоруських, сюжетів її легенд, природу запозичень і спосіб інтерпретації матеріалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принагідно дискутуючи зі своїми критиками, як-от із Олександром Мохом, який, вимірюючи її твори їхньою відповідністю «християнському» й «національному» світоглядам, стверджував, що після «Легенд...» Н. Королева «щораз то більше причаює тією новою творчістю до нашого берега» [Мох 1943, с. 3], і з Дмитром Донцовим, якому йшлося про те, щоб уписати її твори у власну ідеологічну схему, в одному з коментарів письменниці вказувала час написання «Легенд...» і їхнє призначення: «Авторка ж не протестує у пресі, коли їй нав'язують думки, яких вона не тільки ніколи не мала, але й мати не могла! Як, напр. <...> що “авторка своєю творчістю щораз більше причаює до українських берегів” (про “Легенди Старокиївські”, які були написані ще до першої світової війни для... французької преси! А потім були відкинені в Галичині, як “не маючі нічого спільного з Україною” за словами

¹ Франко, І. Я. (1976) Легенди [У:] *Франко, І. Я. Зібрання творів у 50-и томах*. Київ: Наукова думка, т. 2, с. 225–241.

² В Україні «Легенди Старокиївські» вперше з'явилися в упорядкованому О. Мишаничем збірнику прози Н. Королевої «Предок. Легенди старокиївські» (1991), згодом виходили окремими виданнями в 2006 та 2011 роках.

³ Деякі аспекти художньої поетики, образотворення Королевиних «Легенд...» розглянуто в статтях: Голубовська, І. (2002). Виплекані мрією та любов'ю («Легенди старокиївські» Наталени Королевої – тематична своєрідність). [У:] *Слово і Час*, 11, с. 41–45; Усачова, К. (2010). Цикл «Легенди старокиївські» у творчому доробку Наталени Королевої. [У:] *Слово і Час*, 10, с. 18–23; Зеленська, В. (2012). Проблема національної пам'яті у збірці «Легенди старокиївські» Наталени Королевої. [У:] *Наукові записки КДПУ. Серія Філологічні науки*. Вип. 111. Кіровоград: КДПУ, с. 98–105; Фірман, О. (2016). Міфологічний дискурс «Легенд старокиївських» Наталени Королевої [У:] *Сучасна беларуская тэксталагія: актуальныя праблемы і перспектывы развіцця*. Мінск: Права і эканоміка, с. 311–318; Зотова, В., Залогіна, Г. (2018). Мала проза Н. Королевої на тлі давньоукраїнської літератури: типологічні сходження. [У:] *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць*. Вип. 23. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», с. 140–143; Ковальчук, Ю. (2020). Інтертекст як ключовий прийом створення власного інтерпретаційного «дивосвіту» у збірці оповідань «Легенди старокиївські» Наталени Королевої [У:] *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 14, т. 2, с. 161–166; Чаплінська, О. В. Міфологема змієборства в легенді «Кирило Кожум'яка» Наталени Королевої та легенді про вавельського смока: порівняльний аспект [У:] *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. Вип. 2 (100). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, с. 68–79.

п. Д. Донцова! І вийшли друком лише в 1942 р., бо... авторка нічого іншого тоді в своїй теці не мала!» [Королева 1961, с. 174–175]. Ще раніше цю думку Н. Королева повторила в одному з листів, пояснюючи жанрову специфіку легенд, їхню тематику і функцію: «Решта (легенд. – В. В.) переважно зв'язана з античною владою, впливи якої на Україну я намагалася знайти (переважно по Криму), коли я була на Україні. Призначала я ці легенди до преси французької. Але колишній покійний дружина намовляв мене віддати своє перо літературі українській, я перестала писати до французької преси. І таким чином ці легенди дістались до літератури української» [Бабишкін 1993, с. 179]. Дискусія письменниці з О. Мохом, який сприймав вихід «Легенд...» як свідчення того, що «ними авторка в своїй творчості виявила правдивий український патріотизм і органічне прив'язання до рідної землі й нації» [Мох 1943, с. 3], пов'язувалася і з прагненням підважити низку стереотипів, загалом типових для оцінок Королевиних творів того часу: про інакшість (зокрема, культурну) письменниці, несамостійність її вибору української як мови творчості та ін. Згадка про Д. Донцова і його сприйняття «Легенд...» прикметна з огляду на їхню концепцію – понтійську модель української історії й культури і її загальну співзвучність із «чорноморською доктриною» Юрія Липи – ідейного опонента Д. Донцова. Через те, що Україну Н. Королева сприймала як невід'ємну частину середземноморської культури, Л. Биковський не без патетики називав «Легенди...» «Євангелією Новітнього Понтійського Українства» [Биковський 1958, с. 302], а їхню авторку – «динамічно-чуттєвим понтознавцем» [Биковський 1958, с. 301]. Питання часу створення «Легенд...», порушене письменницею в її коментарі, важливе з огляду на їхні художні особливості (взаємопроникнення жанрів, інтертекстуальні зв'язки) й джерела, визначає і їхнє співвідношення з художніми здобутками епохи (початку чи середини ХХ ст.). Через відмінний од інших, пізніших, творів метатекст і те, що в них «письменниця переважно обробляла запозичені сюжети, мало змінюючи тлумачення образів та колізій у них» [Усачова 2010, с. 22], сучасна дослідниця вважає «Легенди...» першими творчими спробами Н. Королевої, датуючи їх кінцем 1910-х – початком 1920-х і припускаючи, що «головна ідея збірки “Легенди старокиївські” перегукується з поясненням письменниці, чому на початку 1920-х років вона вирішила стати українською, а не французькою письменницею» [Усачова 2010, с. 22]. Цілком імовірно й те, що, розпочавши працювати над «Легендами...» ще в довоєнну добу, Н. Королева поверталася до них пізніше, дописуючи й допрацьовуючи (певна річ, до двотомника «Легенд...» увійшли не перші та не всі Королевині тексти з історико-міфологічними сюжетами, зокрема й на українські теми).

Звісно, ідейно-тематична своєрідність «Легенд...» у творчій спадщині Н. Королевої не лише в тому, що в них, як стверджує сучасний літературознавець, Україна «стає цілком самостійною і провідною темою Королевої» [Поліщук 2013, с. 184], а й у тому, що, на відміну від інших її творів, вони побудовані здебільшого на фольклорно-міфологічному матеріалі, насамперед легендах і переказах¹, а їхня історіософська концепція ґрунтується на засадах праісторичності. У них, як зазначав у передмові Степан Росоха, «авторка розгортає все своє знання

¹ Як зазначає сучасна літературознавиця, «більш ніде Наталена Королева не відтворюватиме сюжети найдавнішої української історії та фольклору, а також персонажів античної та слов'янської міфології у якості повноцінних художніх образів (в інших творах міфологія – це лише риса світогляду персонажів, одна з історичних реалій відтворюваної доби)» [Усачова 2013, с. 44].

стародавньої, так би мовити, пра-історії Української Землі, і показує нам, що український нарід не “вчорашній” і не “варварський”, а навпаки – зв’язаний з прадавен з коліскою світової культури – Гелладою, рідною йому по духу» [Росоха 1943, с. 7]; вони, підкреслював С. Росоха, є «не тільки цінним вкладом до української літератури, але також важним причинком до української пра-історії» [Росоха 1943, с. 8].

У «Легендах...» Н. Королева прагне впорядкувати хаос української історії та з’ясувати, як далеко сягає її коріння, віднайти зв’язки різних народів і племен, що заселяли українське Причорномор’я: кожна з її легенд містить комплекс думок, припущень, спостережень, які є визначальними для розуміння української тожсамості. Королевине бачення українського минулого глобальне і глибоко індивідуальне водночас: як письменниця, для якої історична чи культурна гіпотеза нерідко ставала імпульсом до написання твору, намагаючись заповнити прогалини в українській історії, вона висновує власну теорію походження, життя й побуту скіфів і праслов’ян, відтворюючи їхні звичаї, вірування, повір’я, уявлення про світ і самих себе. Знання історії й археології в «Легендах...» поєднуються з творчою уявою, кількатисячолітня – реальна та міфічна – стихія творення України на перехресті західної і східної цивілізацій переростає в логічно впорядковану цілість.

Авторське визначення жанру – легенда – відсилає до традиції як релігійної, так і фольклорної, а історичний контекст, у який Н. Королева вмонтовує власну оповідь, посилює враження достовірності того, про що йдеться. Хоча в передмові письменниця стверджує, що в «Легендах...» не варто «шукати “строгої” науковости: це бо не вислід розшуків, дослідів, розвідок, студій» [Королева 1942, с. 6], вони стали підсумком її художніх і наукових пошуків, втілили намір «відтворити правік української землі у її зв’язках з іншими землями й народами, у різних часових і просторових вимірах» [Мишанич 1991, с. 651], а також «художньо зримо довести, що європейські народи і культури мають широко розгалужену кореневу систему взаємовпливів, взаємозв’язків» [Жулинський 2015, с. 258]. В основу оригінальних історіо- й культурософських поглядів авторки лягли усні й писемні джерела, історіографічні дослідження, результати археологічних розкопок тощо. Засновані на великій кількості претекстів, легенди Н. Королевої підтверджують фаховий і системний характер її знань: вона зашифрує в них власні історико-культурні погляди, думки про долі окремих народів, замислюється над проблемами взаємовпливу різних релігій і культур. Вирізняючись високим ступенем літературності, «Легенди...» містять численні алюзії на різні художні, фольклорні, історичні та релігійні тексти – прагнення конструювати літературний текст на основі автентичних джерел про історичні події, життєві долі реальних людей, до того ж малознані, віднайдені в працях давніх істориків, родинних переказах, лягло в основу багатьох Королевиних творів, зокрема її «Предка». Втім, незважаючи на кількість і різноманітність джерел, легенди, що ввійшли до диалогії, відображають єдність авторського задуму, зокрема через вибір оптики бачення подій і явищ.

Уважаючи «Легенди...» синтезою «всієї дотеперішньої творчости авторки» [Мох 1943а, с. 3], О. Мох указував на перегуки деяких їхніх образів і мотивів із іншими її творами, як-от між «Опойним димом» і «1313», «Предком» і «Свангільд-князівною» та ін., а також порівнював їх – в українському контексті – з легендами Івана Франка, «картинами княжої доби» Катрі Гриневичевої, а в європейському з такими творами, як «Королеви з Кунгахелли» (1899) Сельми Лагерлеф, «Невидиме світло» (1903) Роберта Бенсена, «Гог» (1931) Джованні

Папіні та ін., хоча й застерігав, «що ці подібності зовсім не доказують впливу тих творів на Королеву, а служать тільки рівнозначними для порівняння» [Мох 1943а, с. 3]. Про зв'язок Королевиних євангельських оповідань «Во дні они» з «Легендами про Христа» (1904) С. Лагерлеф писав і Роман Олійник-Рахманний, зазначаючи, що шведська письменниця «подавала євангелічні оповіді через призму національного фольклору; українська – розвиває філософські і психологічні аспекти апокрифу на тлі археології» [Олійник-Рахманний 1999, с. 157]. Звісно, цей зв'язок стосується не лише жанру легенди, а й спільності творчих манер, принципів побудови сюжету, історичних джерел, а також подібності типів художнього мислення письменниць. Зі свого боку, Л. Биковський порівнював «Легенди...» Н. Королевої зі збіркою «Klechydy attyckie (Irezyona)» (1936) Тадеуша Зелінського та «Кримськими легендами» (1957), додаючи, звичайно, не без перебільшення, що Королевині «Легенди...» «своєю мистецькою якістю значно перевищують подібні твори в інших літературах» [Биковський 1958, с. 297]. Зауважені літературознавцями між- та інтертекстуальні зв'язки легенд Н. Королевої сприяють увиразненню їхніх сюжетно-композиційних, образно-стильових особливостей, а також – можливостей їхнього прочитання.

Попри деякі риси схожості з народною легендою, легенди Н. Королевої насправді перебувають дуже далеко від неї: структура народної легенди у її творах зазнає деяких суттєвих змін, до того ж змінюються не лише конструкції причинно-наслідкових зв'язків, що притаманні для народної легенди, а й функції дійових осіб; вони не зруйновані цілком, але їхню якість і взаємозв'язки істотно змінені. Це стосується й міфологічної символіки, фольклорних, історичних образів, запозичуючи які, письменниця наповнює їх спектром нових значень, і художніх форм (наявні в «Легендах...» ліричні й драматичні елементи підпорядковані епічній організації художнього матеріалу). Умовно-символічний і міфологічний плани Королевиних легенд корелюють із життєподібним, опертим на ті чи ті історичні відомості, археологічні знахідки, через впізнавані архетипні структури на рівні системи образів, простору, часу, сюжету тощо; оперта на знання та ерудицію історична вірогідність образів і подій у «Легендах...» поєднується з міфологізацією, конкретні історичні явища і процеси з вигаданими, дійовими особами поруч із історичними персонажами виступають міфічні істоти, історичні, міфологічні й релігійні події і процеси відбуваються водночас.

Оскільки всі легенди, вміщені до збірки, мають історико-міфологічний зміст і структуровані в хронологічній послідовності, провідний спосіб їх циклізації – тематичний. Тематично «Легенди...» поділені на три цикли: скіфські, про княжу Русь, зокрема пов'язані з Києво-Печерським монастирем, і ранньомодерні, з XVI й XVIII сторіч. Такий поділ, звісно, умовний – деякі з легенд не вміщуються у визначені тематичні рамки: хоча вони розміщені за хронологією подій, Н. Королеву цікавлять здебільшого розриви та розломи між різними історичними, культурними періодами; вона свідомо зміщує часові площини за допомогою екскурсів у минуле чи навпаки, в майбутнє. Проблемність іншої, вибудованої за жанровим, а не хронологічним принципом системи класифікації «Легенд...» полягає в тому, що, як пише сучасна дослідниця, «розмежовувати “легенди” за використаними в них елементами можна безкінечно й дійти суперечливих висновків» [Усачова 2010, с. 20]. Вірогідним здається поділ «Легенд...» самою письменницею на дві тематично нерівномірні частини: «перша частина містить здебільшого оповідання-легенди (провідна тема – християнство: його дива, святі, доля на теренах Русі, співвідношення зі

стародавніми міфами), друга, відповідно, – оповідання-перекази (провідна тема – походження, населення, героїка, традиції, звичаї та вірування праукраїнської землі)» [Усачова 2010, с. 20].

Хоча Н. Королевій ідеться не про реальний, а уявний (легендарний) часопростір, вона прив'язує читача до історичної хронології та місцерозвитку подій – українського степу, Таврії, північного Причорномор'я, Борисфену. Заступаючи на територію історичних гіпотез і припущень, Н. Королева белетризує одну із провідних у тогочасній літературі концепцію спадкоємності скіфсько-української історії в європейському контексті. Як відомо, скіфи перебували в полі творчих інтенцій багатьох її сучасників-істориків, археологів, а скіфська тема так чи так відображалася в художніх текстах¹; увагу до політичного та побутового життя скіфів підживлювали й археологічні дослідження, зокрема вивчення курганів, а також історіографічні праці, які пов'язували історичні долі східних слов'ян і скіфів, тож звернення письменниці до скіфського сюжету (зокрема, її творче переосмислення Геродотових оповідей про походження скіфів) не випадкове. Так, у легенді «Скитський скарб» Н. Королева подає генезу «народу Бористенів» через записаний Геродотом скіфський міф про Таргітая, міфічного засновника роду скіфів, сина Зевса та Ларти, і трьох його синів: Ліпоксая, Арпоксая і Колоксая; Геродотова версія скіфської легенди, до якої звертається Н. Королева, – одна з кількох відомих нині, а її «батькові історії» начебто розповіли причорноморські скіфи. Скіфський скарб, про який ідеться в легенді, – золотий плуг із ярмом, сокира й келих – дари, що впали з неба й були охоплені небесним полум'ям; старші сини Таргітая не змогли взяти його до рук, але перед Колоксаєм вогонь згас – він став правителем скіфів, а згодом поділив Скіфію на три частини між своїми синами. Скіфська генеалогічна легенда, за твердженням істориків, – єдиний сюжет зі скіфської міфології, який зберігся у вигляді більш-менш розгорнутої і зв'язної оповіді, до того ж вона має деяке історичне підґрунтя: якщо зважити на твердження Геродота про те, що від смерті Таргітая до походу Дарія на Скіфію минуло понад тисячоліття, то час життя Таргітая випадає на середину другого тисячоліття; про його сина Колоксая згадував римський поет Валерій Флак у незавершній поемі «Аргонавтика» (II ст.), хоча, услід за іншою версією Геродота (у якій «батько історії», однак, сумнівався), вважав його сином Зевса-Юпітера й дочки бога ріки Борисфен. Легенда про прародителя скіфів Таргітая і «небесні дари» цікавить Н. Королеву як така, в якій поєдналися космогонічне бачення історії скіфів із елементами історичного опису Скіфії Геродотом, і вона сповна використовує її образність і полісемантичність. Скіфські скарби: плуг із ярмом, сокира і келих – мають глибокий символічний зміст, закорінений в етнічній і соціальній структурах скіфської спільноти, і сприймаються як атрибути влади, знаки

¹ У другій половині XX ст. скіфський сюжет знайшов жанрове й тематичне оформлення в оповіданні «Лучник Агурамазди» (1945) Юрія Косача, романі «Золотий плуг» (1968) Докії Гуменної, трилогії «Скіфи» Івана Білика (романи «Дикі білі коні» 1989 р., «Не дратуйте грифонів» 1993 р., «Цар і раб» 1992 р.), його оповіданні «Дарунки скіфів» із книги «Золотий Ра» (1989), поемі «Скіфська одиссея» (1987) Ліни Костенко, романі «Тиверська провесінь» (1997) Р. Володимира (Романа Кухаря), у XX ст. в романах «Смерть Атея» (2011), «Сини змісної богині» (2017) Василя Чемериса та ін.

переваги землеробської, осілої, культури над кочовою, номадичною¹.

В іншій легенді, «Мелюзина», йдучи за Геродотом, Н. Королева подає ще одну, еллінську, версію походження скіфів як нащадків сина Геракла і двоподібної істоти – дівчини-змії Мелюзини, в деяких джерелах – Єхидни; ця версія дійшла до «батька історії» від припонтійських греків. Зіставляючи античний міф і його Геродотову інтерпретацію про прибуття Геракла до невідомої йому країни, яка «потім назветься Скіфією» (отже, на час прибуття Геракла вона так ще не називалася), Н. Королева зберігає основу двох сюжетів: про пошуки Гераклом стада коней, яких він випасав і які, доки він спав, сховала Мелюзина, пообіцявши повернути, якщо Геракл стане її коханцем; про народження Мелужиною від Геракла трьох синів – Агафірса, Гелона і Скіфа, з яких лише молодший, Скіф, зумів пройти випробування – натягнути батькового лука й оперезатися його поясом, що означало стати правителем; про вигнання Мелужиною інших синів за межі Скіфії і її допомогу синові в боротьбі з кіммерійцями – дітьми Зевса і Ларти. Н. Королева вносить деякі зміни в сюжет Геродотової історії, переносячи місце дії до Таврії, а також втручаючись у долю Мелюзини: Геродотова змієнога діва в неї стає пастушкою, одиначкою матері-вдови, яка прибула до Таврії, рятуючись од ворогів, що вбили її чоловіка; в подоби напівжінки-напівзмії вона залишається довічно, покарана Зевсом за розкриття кіммерійського скарбу – золотого плуга з ярмом.

Розташовуючи обидві легенди («Скитський скарб» і «Мелюзина»), отже – скіфську та грецьку версії про походження скіфів, у хронологічній послідовності й уміщуючи їх в умовний історичний контекст, Н. Королева сприймає їх як рівнозначні. До речі, свого часу, обстоюючи ідею автохтонності скіфів, Віктор Петров уважав грецький міф про Геракла як предка скіфів еллінізованою версією власне скіфського міфу, додаючи, що авторами обох версій, найімовірніше, були різні соціальні стани: скіфської – скіфи-землероби (звідси й символ плуга), а грецької – кінні лучники (звідси символ натягнутого лука як атрибута влади). В обох сюжетах історію подано з «жіночої» перспективи – через долю Ларти, доньки Борисфена, і Мелюзини; в обох грецькі боги й герої взаємодіють із слов'янськими.

Основними, хоч, звісно, не єдиними джерелами знань про Велику Скіфію і українське Причорномор'я для Н. Королевої були Геродотова «Історія» і Гомерова «Іліада»; в окремих текстах відчуваються впливи «Аргонавтики» Валерія Флака, хронік Діодора Сицилійського та ін., однак грецький погляд на Скіфію, як і на історію всього українського Причорномор'я, в Н. Королевої основний. Подібно до грецьких авторів, раціонально впорядковану у своїх політичних і ментальних категоріях і зосереджену в причорноморських полісах культуру античності вона протиставляє скіфській – хаотичній, ірраціональній, розсіяній у безкрайніх степах. Антична цивілізація, доводить Н. Королева, принесла на українські землі цінності, які були засвоєні її мешканцями, до того ж, наголошує вона, давні греки, як і римляни, контактуючи з автохтонами, дещо

¹ Інтерпретації цієї легенди присвячено низку досліджень, серед яких – праці українських учених: Варнеке, Б. (1928). Легенди про походження Скитів. [У:] *Ювілейний збірник ВУАН на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського з нагоди шістьдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності*. Том I. Київ: 8-ма Державна Друкарня, с. 133–135; Варнеке, Б. (1930). *Образи Скитів*. [У:] *Записки товариства імені Шевченка. Т. С: Ювілейний збірник на пошану Акад. Кирили Студинського. Ч. II: Праці історичні*. Львів, с. 1–5; Петров, В. П. (1968). *Скіфи. Мова і етнос*. Київ: Видавництво «Наукова думка». 150 с. та ін.

перейняли від них. Із цього приводу Л. Биковський згадував про (ненаписану, втрачену чи незнайдену?) Королевіну повість «Скитська Діяна», в якій, за його твердженням, «мав бути представлений, у мистецький спосіб, процес перейняття стародавнім Римом деяких праукраїнських богів із Тавриди (сучасного Криму)» [Биковський 1958, с. 298], маючи на увазі, ймовірно, Артеміду Таврійську. Спробу пов'язати римську історію з «народом Бористенів», який Н. Королева йменує «роксоланами», натрапляємо і в її романі «Сон тіні».

Взаємодія скіфської та грецької культур у «Легендах...», можливо, найвиразніше подана в інтерпретації Геродотових історій про гіперборейських дівчат із острова Делоса та скіфського філософа Анахарзіса. Зберігаючи основні елементи Геродотової оповіді, Н. Королева белетризує сюжет про гіперборейських дівчат, посвячених служити богині Артеміді, вводячи в нього історію конфлікту гіперборейки Піфії, жриці Дельфійського оракула при храмі Аполлона, та скіфського філософа Анахарзіса, якого Діоген Лаертський уважав сином скіфського царя та еллінки¹; зв'язок між греками й гіперборейцями, гіперборейцями і скіфами становить творчий контрапункт Королевіної історії. Анахарзісову відплату дельфійській жриці, що наважилася поглузувати з нього, авторка, вслід за Геродотом, пояснює ірраціональною жорстокістю скіфської природи, яку не здатні згладити чи приховати грецька освіта чи афінський плащ: «Де пройде скит – лишається смерть <...>» (Королева 1943, с. 28), – коментує вона трагічну розв'язку начебто давньою приказкою. У «Нерушимої стіні», що відсилає до легенди про прихід Андрія Первозваного до Києва², лінія зіткнення / розмежування грецького і скіфського світів проходить через Київ як місто, в якому поєдналися два протилежні – еллінській і скіфській – первні. Бористенітів – один із народів Великої Скіфії, розселений на лівому березі Дніпра, знаний також як скіфи-орачі або сколоти, Н. Королева трактує як одну з гілок праукраїнського «родового древа». Загалом давньогрецьку цивілізацію Н. Королева сприймає як потужний чинник культурного впливу на скіфський, а згодом – давньоруський світи, до того ж ідея приналежності киево-руських земель до античної цивілізації, що її розвиває письменниця, не була новою в тогочасній історичній і художній свідомості: той факт, що «наша бо земля протягом довгих століть належала до антично-грецького кола, до кола античної культури Еллади – родовища пізнішої культури і Риму, і Європейського Заходу», а отже, «знаходилася в крузі великої, в своїм універсалізмі, неперевершеної, властиво, єдиної культури, до якої належав старовинний світ і з якого частини, варіанту, витворилася геть пізніше західня культура, вся західня цивілізація сучасна і все те, що нині називаємо європейською культурою» [Маланюк 1954, с. 11–12], вважався аксіомою, і Н. Королева лише надала йому належного художнього оформлення.

Найбільший за обсягом у Королевіних «Легендах...» киево-руський цикл:

¹ Історія скіфського філософа Анахарзіса, визнаного «сьомим мудрецем світу», – один із сюжетів «Золотого Ра» (1989) Івана Білика.

² Описаний у «Повісті минулих літ» сюжет про прихід одного зі самовидців Христа апостола Андрія Первозваного на землі стародавньої України ліг в основу історичних романів «Андрій Первозваний» (1984) Р. Володимира (Романа Кухаря), «Андрій Первозваний» (1999) Наталії Дзюбенко-Мейс та ін. Про це: Шпиталь, А. Г. (2020). Неканонічне «Євангеліє від Наталії». [У:] Шпиталь, А. Г. *Глибини та мілководдя української історичної прози. Історико-публіцистичне видання*. Житомир: Вид. О. О. Євенок, с. 42–46; Шпиталь, А. Г. (2020). Перший, покликаний Христом. [У:] *Там само*, с. 47–51.

у ньому письменниця опрацьовує образи й сюжети з давньоруської історії та міфології, зустрічі / протистояння руської і візантійської, степової й осілої культур, а основний пафос цього циклу зводиться до констатування ідеї одвічності Русі й успадкування нею античної, а згодом візантійської традицій. Авторка подає досить розлогу мозаїку давньоруського, зокрема монастирського, життя в різних його проявах, із різними типами людських драм, актуалізує значення чину київських князів і княгинь, воєвод і народних героїв, киево-печерських ченців і зодчих, переосмислює їхні образи й історії; у них чимало подібного, та в кожного – своя відмінність.

Джерела Королевиних сюжетів, образів і мотивів із цього циклу сягають «Киево-Печерського патерика» та «Повісті минулих літ» – двох найважливіших писемних пам'яток давньоукраїнської історії й культури; характер літературних зв'язків тут, як і в інших Королевиних легендах, не набуває форми прямих контактних запозичень – ідеться радше про загальні принципи звернення до першоджерел і їхню інтеграцію в образну та сюжетну структури «Легенд...». У своєму підході до давньоруських легенд, передусім сюжетів, почерпнутих із «Повісті минулих літ» і «Киево-Печерського патерика», Н. Королева багато в чому розвиває традиції, закладені її попередниками: йдеться не лише про канон зображення князів, воєвод і святих, як-от прийом «розкодування» легенди – психологічне обґрунтування дій і вчинків героїв, а й про відмову від наслідування й стилізації; не ідеалізуючи минулого, письменниця не припускається й модернізації думок і почуттів своїх героїв – людей віддалених епох, багато в чому схожих, а проте відмінних від людей ХХ ст.

Основна в Королевиних «Легендах...» ідея – про взаємодію скіфських, руських, грецьких і варязьких історій і культур, язичницьких і християнських вірувань – прочитується в конкретно-історичному й умовно-символічному контекстах. Так, оповідаючи про перебування Володимира в Таврії напередодні його хрещення в Херсонесі й одруження зі сестрою імператора Анною, Н. Королева поміщує історичний факт у легендарний контекст: відкриття Володимиром скіфських скарбів, розмову з аркадійським Паном, покровителем рослин і звірів; «ключовою ідеєю в ньому (творі Н. Королевої. – Автор) є спадковість киеворуської культури, яку уособлює Володимир, від еллінсько-таврійської, втіленої в Аркадійському Пані» [Усачова 2013, с. 55], – пише Катерина Усачова, вбачаючи ймовірний претекст зустрічі руського князя з еллінським божеством у зображеній Ієронімом зустрічі святого Антонія з фавном, який визнав Христа за спасителя світу. Подібний сюжет – зустрічі християнського святого з язичницьким божеством – відтворюється в легенді «Місячна пряжа», в епізоді зустрічі Антонія Печерського з дівою-духом Лосною, яка була охрещена Антонієм (так само, як Пан – святителем Климентом), тож, переживши язичницьких богів, живе у споминах людей. Епізоди зустрічей історичних і міфологічних персонажів, наявні й в інших легендах Н. Королевої, надають їм притчевого, алегоричного забарвлення, уможливаючи символічну глибину та імпліцитну єдність.

Зразком того, як, синтезуючи писемне джерело (чи різні за часом і походженням джерела) й фольклорну традицію, Н. Королева творить художньо самостійну історію, може бути легенда «Свангільд-князівна». Домислюючи, а вірогідніше романтизуючи почерпнутий із «Повісті минулих літ» сюжет про легендарних засновників Києва: братів Кия, Щека й Хорива і їхню сестру Либідь – Свангільд, авторка стилізує свій твір під скандинавську сагу, ототожнюючи Либідь, героїню «Повісті минулих літ», зі Свангільд, однією з героїнь «Старшої

Едди» (IX–X ст.); крім давньослов'янських, відомих із «Повісті минулих літ», тут загадуються скандинавські боги, герої, звичаї, почерпнуті, найімовірніше, зі скандинавських переказів, із «Гетики» (551 р.) Йордана, «Діянь» (бл. 330–395 рр.) Амміана Марцелліна та ін. (загалом усе вказує на те, що ця легенда є компіляцією кількох різних за часом і походженням джерел). Хоча сюжет Королевиної «Свангільд-князівни» й відрізняється від історії, яку подано в «Старшій Едді», зокрема в розділі, що зветься «Мова Гамдіра» (цю версію історії про Свангільд-Либідь і її трьох братів сучасні історики вважають найвірогіднішою), але за скандинавським матеріалом, використаним у творі (історичним і міфологічним), він, безперечно, пов'язаний із нею. У «Мові Гамдіра» розповідається про помсту трьох братів: Гамдіра, Сьорлі та Ерпа за смерть їхньої зведеної сестри Свангільд, страченої її чоловіком; накликаючи на себе прокляття вбивством молодшого брата Ерпа, поранивши вбивцю сестри, брати Свангільд гинуть од рук його сторожі; з деякими відмінностями ця версія мігрувала зі «Старшої Едди» до пізніших нормандських хронік і їхніх інтерпретацій: так, у «Геттиці» Йордана брати вбивають чоловіка сестри, у «Діяннях» Амміана Марцелліна він сам іде з життя. Присвячуючи себе ремеслу вікінгів, Королева Свангільд розриває заручини зі своїм обранцем Ериком, прирікаючи його на смерть; несучи на собі передсмертне прокляття нареченого, вона приречена до кінця днів залишатися самотньою, а покохавши, порушивши обітницю, ви роком долі, стає вбивцею коханого; незмінність долі, віра в її напередвизначеність – провідний мотив варязької саги – Н. Королева переносить до свого твору. Тематично історія про Свангільд-Либідь належить до «жіночого» циклу легенд, серед яких: історії княгині Ольги («Шинкарівна»), матері Ярослава Мудрого Рогніди («Стugna»), його дружини Інгігерди («Гостина») й доньки Анастасії («На Ярославовому дворі») та ін.

Як письменниця, що, за словами О. Мишанича, «розкувала літературний жанр легенди» [Мишанич 1991, с. 634], Н. Королева водночас оновила його, зокрема через поєднання в межах одного твору різножанрових елементів – як фольклорних, так і літературних. Вибір жанрової форми (переказу, життя, казки, саги) й манери оповіді обумовлений специфікою джерела, до якого зверталася письменниця, до того ж, щоб досягти максимальної спорідненості з джерелом, вона нерідко переносить окремі елементи його змісту і форми в структуру власних текстів: приміром, її історії про київських князів (Аскольда, Ольги, Володимира, Ярослава) забарвлені в тони історичних переказів, оповіді про святих (Антонія та Феодосія Печерських, художника й цілителя Алімпія, ченців Григорія, Ісакія, папи Климента) – житій, народних героїв (Кирила Кожум'яки) – казок, легендарних засновників Києва – саги та ін.

Висновки. Інтерпретаційне поле Королевиних «Легенд...», як і деяких інших її творів, – широке, багатозарове, складне, тож досягнути їх як цілість – в ідейно-тематичній, образно-смісловій повноті, – можливо лише в перспективі (з увагою до досі не розв'язаних проблем жанрової контамінації, інтертекстуальних взаємозв'язків та ін.). До того ж, з огляду на те, що Королевіні «Легенди...» спираються на значні й значущі історичну, фольклорну та літературну традиції, ідеться про можливість не однієї, а кількох інтерпретацій: історіософської, релігійної, філологічної. Позначені експериментом із формою і змістом, зближенням літературної і фольклорної традицій, «Легенди Старокиївські» – ще один вагомий доказ стійкого Королевиного зацікавлення маловивченим минулим, проникаючи в яке вона оприявнює його часто приховані сенси, а також – жанром літературної легенди, опрацьовуючи який, вона виводить його на

новий, суголосний її часу, рівень.

ЛІТЕРАТУРА

- Бабишкін, О. (1993). Несподіване, щасливе знайомство. [У:] *Vsesvit*, 2, с. 176–184.
- Биковський, Л. (1958). Наталена Королева. [У:] *Визвольний шлях*, 3/51 (125), с. 294–303.
- Жулинський, М. (2015). «Хто я, чому я серед них...». Наталена Королева – легенда української літератури. [У:] *Жулинський М. Слово на сторожі нації*. Київ: Український письменник, с. 218–264.
- Королева, Н. (1961). *Предок: з анналів і легенд*. Торонто: Українське видавництво «Добра книжка», 292 с.
- Королева, Н. (1942). *Легенди Старокиївські*. Ч. I. Прага: Українське видавництво «Пробоем», 98 с.
- Королева, Н. (1943). *Легенди Старокиївські*. Ч. II. Прага: Українське видавництво «Пробоем», 76 с.
- Маланюк, Е. (1954). *Нариси з історії нашої культури*. Нью-Йорк: Організація оборони чотирьох свобод України та Спілка української молоді Америки, 81 с.
- Мишанич, О. (1991). Дивосвіти Наталени Королевої. [У:] *Королева, Н. Предок: історичні повісті. Легенди старокиївські*. Київ: Дніпро, с. 633–653.
- Мох, О. (1943). «Легенди Старокиївські». Спроба характеристики літературної творчості Н. Королевої [У:] *Краківські вісті*, 14 (752), с. 3–4.
- Мох, О. (1943а). «Легенди старокиївські» (докінчення). [У:] *Краківські вісті*, 15 (753), с. 3–4.
- Олійник-Рахманний, Р. (1999). *Літературно-ідеологічні напрямки в Західній Україні (1919–1939 роки)*. Пер. з англ. Р. Харчук; передм. Ф. Погребенник. Київ: Четверта хвиля, 240 с.
- Поліщук, Я. (2013). Археологія в белетристиці (Наталена Королева). [У:] *Поліщук Я. Пейзажі людини. Тринадцять історій зі світу літератури. Друге видання*. Б. м.: Наукове видавництво «Акта», с. 137–205.
- Росоха, С. (1943). Передмова. [У:] *Королева Н. Легенди Старокиївські*. Ч. II. Прага: Українське видавництво «Пробоем», с. 5–8.
- Усачова, К. С. (2013). *Агіографія та легенди у прозі Наталени Королеви: монографія*. Київ: Освіта України, 144 с.
- Усачова, К. (2010). Цикл «Легенди старокиївські» у творчому доробку Наталени Королевої. [У:] *Слово і Час*, 10, с. 18–23.

REFERENCES

- Babyshkin, O. (1993). Nespodivane, shchaslyve znaiomstvo [An unexpected, happy acquaintance]. [U:] *Vsesvit*, 2, s. 176–184. (in Ukrainian)
- Bykovs'kyi, L. (1958). Natalena Koroleva. [U:] *Vyzvolnyi shliakh*, 3/51 (125), s. 294–303. (in Ukrainian)
- Zhulyns'kyi, M. (2015). «Khto ia, chomu ia sered nykh...». Natalena Koroleva – lehenda ukrains'koi literatury [«Who am I, why am I among them...». Natalena Koroleva – a legend of Ukrainian literature]. [U:] *Zhulyns'kyi, M. Slovo na storozhi natsii*. Kyiv: Ukrainskyi pys'mennyk, s. 218–264. (in Ukrainian)
- Koroleva, N. (1961). *Predok: z annaliv i legend* [An Ancestor: from annals and legends]. Toronto: Ukrain's'ke vydavnytstvo Dobra knyzhka, 292 s. (in Ukrainian)
- Koroleva, N. (1942). *Legendy Starokyivs'ki* [Ancient Kyivan Legends]. Ch. I. Prague: Ukrain's'ke vydavnytstvo «Proboiem», 98 s. (in Ukrainian)
- Koroleva, N. (1943). *Legendy Starokyivs'ki* [Ancient Kyivan Legends]. Ch. II. Prague: Ukrain's'ke vydavnytstvo «Proboiem», 76 s. (in Ukrainian)
- Malaniuk, E. (1954). *Narysy z istorii nashoi kul'tury*. New York: Orhanizatsiia oborony chotyr'okh svobod Ukrainy ta Spilka ukrains'koi molodi Ameryky, 81 s. (in Ukrainian)
- Myshanych, O. (1991). Dyvosvity Nataleny Korolevoi [Wonderful worlds of Natalena Koroleva]. [U:] *Koroleva, N. Predok: istorychni povisti. Lehendy starokyivs'ki*. Kyiv: Dnipro, s. 633–653. (in Ukrainian)
- Mokh, O. (1943). «Legendy Starokyivs'ki». Sproba kharakterystyky literaturnoi tvorchosti N. Korolevoi [«Ancient Kyivan Legends». An attempt to characterize the literary work of N. Koroleva]. [U:] *Krakovs'ki visti*, 14 (752), s. 3–4. (in Ukrainian)
- Mokh, O. (1943a). «Legendy Starokyivs'ki» (dokinchennia) [«Ancient Kyivan Legends» (completion)]. [U:] *Krakovs'ki visti*, 15 (753), s. 3–4. (in Ukrainian)

Oliinyk-Rakhmannyi, R. (1999). *Literaturno-ideolohichni napriamky v Zakhidnii Ukraini (1919–1939 roky)* [Literary-ideological trends in Western Ukraine (1919–1939)]. Per. z anhl. R. Kharchuk; peredm. F. Pohrebennyk. Kyiv: Chetverta khvyliia, 240 s. (in Ukrainian)

Polishchuk, Ya. (2013). *Arkheolokhiia v beletrystytsi (Natalena Koroleva)* [Archeology in fiction (Natalena Koroleva)]. [U:] *Polishchuk, Ya. Peizazhi liudyny. Trynadtsiat' istorii zi svitu literatury*. Druhe vydannia. No place: Naukove vydavnytstvo «Akta», s. 137–205. (in Ukrainian)

Rosokha, S. (1943). *Peredmova* [Preface]. [U:] *Koroleva, N. Legendy Starokyivs'ki*. Ch. II. Prague: Ukrains'ke vydavnytstvo «Proboiem», s. 5–8. (in Ukrainian)

Usachova, K. S. (2013). *Ahiographiia ta lehendy u prozi Nataleny Korolevy: monographiia* [Hagiography and legends in the prose of Natalena Koroleva: monograph]. Kyiv: Osvita Ukrainy, 144 s. (in Ukrainian)

Usachova, K. (2010). *Tsykl «Lehendy starokyivs'ki» u tvorchomu dorobku Nataleny Korolevoi* [Cycle «Ancient Kyivan Legends» in the work of Natalena Koroleva]. [U:] *Slovo i Chas*, 10, s. 18–23. (in Ukrainian)

*Подано до редакції 04.10.2023 року
Прийнято до друку 23.10.2023 року*